

Wojciech Jędrzejewski <https://orcid.org/0000-0002-0339-9964>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

e-mail: adalberto_jedrzejewski@wp.pl

Mit o założeniu Amalfi. Tłumaczenie i komentarz fragmentów *Kroniki amalfitańskiej*

The Myth of the Founding of Amalfi.
A translation and commentary of excerpts
from the *Amalfi Chronicle*

Abstrakt

Relacje Amalfi z Konstantynopolem nie obejmowały wyłącznie kwestii gospodarczych, ale także militarne, religijne oraz kulturowe. Kronika amalfitańska zaczyna się od opisu początków historii miasta. Legenda przekazuje, że miasto zostało założone przez patrycjuszy rzymskich, którzy w czasie podróży nad Bosfor padli ofiarą sztormu w okolicach Raguzy. Przetłumaczenie i skomentowanie mitu o powstaniu Amalfi ma pierwszorzędne znaczenie w zrozumieniu podstaw lokalnej narracji historycznej. Geograficzny przebieg wędrówki amalfitan przedstawiony w legendzie może zawierać pewne prawdziwe aspekty. Sama opowieść opiera się na archetypie „szczęśliwej katastrofy” oraz nawiązuje do tułaczki Eneasza. Przedstawiona narracja nasuwa wiele pytań, m.in. z jakiego miejsca w Italii pochodzili założyciele nowego miasta? Czy byli mieszkańcami Rzymu? Kluczową kwestią jest także data założenia Amalfi. Przekaz o powstaniu Amalfi dawał jego mieszkańcom poczucie przynależności do cesarskiej wspólnoty.

Abstract

Amalfi's relations with Constantinople did not only include economic issues, but also military, religious and cultural ones. The Amalfitan Chronicle begins with a legendary account of the city's early history. Translating and commenting on the myth of Amalfi origins is of paramount importance in understanding the

basis of the local historical narrative. Legend conveys that the city was founded by Roman patricians who fell victim to a storm near Ragusa while traveling to the Bosphorus. The geographic route of the Amalfitans in the legend may contain some true aspects. The story itself is based on the archetype of the „happy disaster” and alludes to the wanderings of Aeneas. The narrative presented raises many questions, including what place in Italy did the founders of the new city come from? Were they residents of Rome? The key issue is the founding date of Amalfi. The myth of Amalfi’s rise helped to confirm the city’s inhabitants’ right to belong to the imperial community.

Słowa kluczowe: średniowieczne Amalfi, Bizancjum, Konstantynopol, handel, kronika amalfitańska, kupcy, żegluga

Keywords: medieval Amalfi, Byzantium, Constantinople, trade, Amalfi Chronicle, merchants, navigation

Pierwsza wzmianka źródłowa o mieście Amalfi pochodzi z listu Grzegorza I z 596 r.¹, jednak lokalna tradycja sięga głębiej w przeszłość², czego wyrazem jest legendarny opis założenia Amalfi, który znajduje się na samym początku *Kroniki amalfitańskiej*.

Już w IX w. Amalfi zaczęło odgrywać znaczącą rolę w walce z Saracenami. Po uniezależnieniu się od Neapolu w 839 r. miasto było rządzone przez lokalnych urzędników, początkowo w randze prefektów³. Umiejętnie prowadzona przez kolejnych miejskich urzędników polityka, a także sprzyjająca koniunktura międzynarodowa spowodowała, że od drugiej połowy X w., aż do połowy XI w. Amalfi pełniło, obok Wenecji, rolę jednego z dwóch najważniejszych ośrodków handlowym w basenie Morza Śródziemnego. Rozkwit miasta był możliwy dzięki działalności kupieckiej i kontaktom ze światem arabskim⁴.

¹ *Sancti Gregorii Magni Registrum Epistularum Libri I-VI*, red. D. Norberg, (Corpus Christianorum I), 1982, VI 23, s. 393.

² Na podstawie wykopalisk archeologicznych wiemy, że już w czasach wczesnego cesarstwa – za Tyberiusza – na terenie księstwa istniały wille w Minori, w Positano, na wysepce Gallo Lundo i Polvica; zob.: Giuseppe Gargano, *La città davanti al mare. Aree urbane e storie sommerse di Amalfi nel Medioevo*, Amalfi 1992, s. 21.

³ M. Berza, *Amalfi preducale*, „Ephemeris Dacoromana: annuario della Scuola Romana di Roma” 1938, t. VIII, s. 364.

⁴ A. O. Citarella, *Patterns in Medieval Trade: The Commerce of Amalfi Before the Crusades*, „The Journal of Economic History” 1968, t. 28, s. 531-555.

Od VI w. Amalfi było miastem należącym do Cesarstwa Bizantyńskiego. Silne związki Amalfitan z Konstantynopolem nie obejmowały wyłącznie spraw gospodarczych, ale także militarne, religijne oraz kulturowe. Bliskie relacje z Drugim Rzymem zapewniały prestiż nadań cesarskich tytułów miejskim przywódcom, a zarazem afirmację przynależności do elity Bizancjum (będącej nośnikiem *Romanitas*). Z powodu tych relacji legendarny przekaz o początkach Amalfi ma pierwszorzędne znaczenie. Jego tłumaczenie i komentarz pomoże nam zrozumieć podstawy lokalnej narracji historycznej, której wyrazem jest amalfitańska kronika. Jej początek będzie istotny w ustalaniu genezy powstania wspólnoty Amalfitan, a także posłuży nam do analizy późniejszej historii miasta.

Edycje kroniki

Żaden średniowieczny rękopis *Kroniki amalfitańskiej* nie przetrwał do naszych czasów⁵. Zachowało się sześć jej transkrypcji, dwa wydania drukowane i pięć streszczeń⁶. Znamy także wzmianki o czterech kolejnych, których rękopisy są zagubione. Uważa się, że dwie zaginione kopie powstały pomiędzy XIV a XV w. i były pierwowzorami dla wszystkich znanych obecnie transkrypcji⁷. Najstarsza zachowana redakcja pochodzi z XVI w.⁸ W jej posiadanie wszedł drogą kupna od amalfitańskiego mieszczanina słynny włoski poeta Giovanni Battista Marino⁹. Niedługo później, bo w 1607 r. pierwsza część *Kroniki amalfitańskiej*¹⁰ została wydana w wersji skróconej przez neapolitańskiego historyka Giulio Cesare Capaccio¹¹. Dopiero jednak przedrukowanie tej wersji przez

⁵ Legendę o założeniu Amalfi znamy jeszcze ze starszej *Kroniki salernitańskiej*, spisanej w latach siedemdziesiątych X w. Według kronikarza salernickiego czerpał on sam z tradycji ustnej. Narracja zawiera etymologiczne dygresje naukowe Izydora z Sewilli, a także elementy literatury hagiograficznej. Otwarta pozostaje kwestia pochodzenia krótszej i mniej dokładnej w szczególności wersji kronikarza amalfitańskiego, czy nawiązuje ona do wersji salernitańskiej, czy opiera się na niezależnej tradycji amalfitańskiej; patrz np.: U. Westerberg, *Chronicon Salernitanum. A Critical Edition with studies on literary and Historical Sources and on Language*, (Studia Latina Stockholmiensia III), Stockholm 1956, s. 87-88.

⁶ U. Schwarz, *Amalfi im Frühen Mittelalter (9.-11. Jahrhundert). Untersuchungen zur Amalfitaner Überlieferung*, (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts 49), Tübingen 1978, s. 5.

⁷ Ibidem, s. 5-6.

⁸ A.O. Citarella, Rec.: *Amalfi im frühen Mittelalter* by Ulrich Schwarz, „Speculum” 1980, t. 55, z. 3, s. 610.

⁹ W Polsce znany pod imieniem Giambattisty Marino.

¹⁰ Pierwsza część *Kroniki* urywa się w połowie zdania w roku 1085; U. Schwarz, *Amalfi*, s. 111.

¹¹ Ibidem, s. 111.

słynnego włoskiego uczonego Ferdynanda Ughelli¹² spowodowało, że *Kronika* stała się znana szerszemu odbiorcy¹³.

Pierwszym, który opublikował cały tekst *Kroniki*, był Ludovico Antonio Muratori¹⁴. Kolejna opublikowana wersja *Kroniki*, wydana pod redakcją Michelangelo Schipy, pochodzi z 1882 r.¹⁵ Dopiero jednak Ulrich Schwarz, czołowy badacz historii Amalfii, po dziesięciu lat pracy¹⁶, dał nam tak bardzo potrzebne, krytyczne wydanie *Kroniki amalfitańskiej*¹⁷. Powstało ono w ramach dysertacji doktorskiej pt. *Amalfi im Frühen Mittelalter (9.-11. Jahrhundert). Untersuchungen zur Amalfitaner Überlieferung*¹⁸ i jest najdoskonalszą z dotychczasowych edycji. Postępując według standardowych założeń Textkritik Schwarz zebrał całą tradycję bezpośrednią i pośrednią *Kroniki*¹⁹. Bazował także na ustaleniach Adolfa Hofmeistera²⁰, Mihaila Berza²¹, Ernesta Pontieri²², Jole Mazzoleni²³. Wykorzystał również z edycję Shipy oraz *Codice diplomatico amalfitano*²⁴, który został opracowany i wydany przez Riccardo Filangieriego²⁵ w latach 1917-1951²⁶.

¹² F. Ughelli, *Italia sacra*, vol. 7, Romae 1662, s. 235-472.

¹³ U. Schwarz, *Amalfi*, s. 6.

¹⁴ L. A. Muratori, *Antiquitates italicæ mediæ ævi*, 1, Mediolani 1738, s. 205-217.

¹⁵ M. Schipa, *La cronaca amalfitana*, Salerno 1882.

¹⁶ Ponadto rezultatem jego pracy było także wydanie U. Schwarz, *Regesta Amalfitana. Die älteren Urkunden Amalfis in ihrer Überlieferung*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken” 1978, t. 58, s. 1-136.

¹⁷ Nie znamy autora *Kroniki amalfitańskiej*; U. Schwarz, *Amalfi*, s. 112.

¹⁸ Ibidem, s. 195-223.

¹⁹ U. Schwarz, *Amalfi*, s. 113.

²⁰ A. Hofmeister, *Zur Geschichte Amalfis in der byzantinischen Zeit*, „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher” 1920, t. 1, s. 94-127.

²¹ M. Berza, *Amalfi preducale*, s. 349-444.

²² E. Pontieri, *La crisi di Amalfi medioevale*, „Archivio storico per le province Napoletane” 1934, t. 20, s. 5-38.

²³ J. Mazzoleni, *Le Pergamene degli Archivi Vescovili di Amalfi e Ravello – Conclusioni*, Salerno 1981.

²⁴ Ibidem, s. 4.

²⁵ Jego wielki wysiłek jest dla nas o tyle ważny, że setki dokumentów, na których bazował w swoim dziele utracono na skutek zniszczenia części archiwów neapolitańskich przez Niemców we wrześniu 1943 r.

²⁶ S. Palmieri, *Le pergamene amalfitane della Societa Napoletana di Storia Patria*, Amalfi 1988, s. X.

Chronicon Amalfitanum składa się z trzech oddzielnych rozdziałów²⁷. Kluczowa dla tego artykułu jest część pierwsza, która rozpoczyna się od założenia miasta, a kończy w roku 1085²⁸.

W tym miejscu należy wspomnieć o dyskusji, która rozpoczęła się pod koniec XIX w. i trwa tak naprawdę do dnia dzisiejszego. Polemika ta jest związana z oceną wiarygodności *Kroniki*. Część badaczy na czele z Di Meo podważała wartość *Kroniki amalfitańskiej*. Schipa wskazywał, że źródłem słabości wcześniejszych edycji była błędna tradycja użytych rękopisów, nie natomiast celowość działań kronikarzy, którzy używali dobrych źródeł. Z kolei Hofmeister, wolał bazować na *Kronice salernitańskiej* z powodu lepszej chronologii władców Amalfi. Natomiast Berza podobnie jak Schipa twierdził, że nie można jasno stwierdzić, która z kronik jest wiarygodniejsza w ukazaniu wczesnych władców miasta, gdyż rozbieżności pomiędzy nimi są innej natury. Sam Schwarz przyznał pierwszeństwo Anonimowi z Salerno, gdyż ten miał mieć dostęp do lokalnych źródeł, natomiast Anonim z Amalfi miał bezkrytycznie bazować na wadliwym źródle. Niemniej jednak Schwarz uznał wagę *Kroniki amalfitańskiej* podkreślając, iż jest to dokument historyczny i rozbieżności pomiędzy obiema pracami nie wynikały jedynie z błędów użytych kopii, ale brały się także z innych intencji skryby/skrybów²⁹.

Tekst łaciński kroniki³⁰

Tempore, quo magnus imperator Constantinus civitatem Constantinopolim reaedificavit caelesti visione, coepit invitare universas gentes Romanorum ad Romam novam, hoc est Constantinopolim, quae antiquitus Bizantium vocabatur. Cumque multitudo procerum Romanae gentis properarent ire in Constantinopolim cum omnibus suis rebus et familiis, ascenderunt naves relinquentes propria. Cum ad nova aedificia properarent, quae ipsis imperator Constantinus fertur promississe, hic autem imperator obiit in partibus Persiae

²⁷ Oprócz tekstu *Kroniki*, Schwarz zamieścił w swojej monografii zarys historii Amalfi od początku do 1100 r., Żywot Świętej Trofimeny i Świętego Konstancjusza, katalog biskupów miasta oraz *Chronicon Archiepiscorum Amalfitanorum*, które uzupełniają naszą wiedzę na temat miasta (U. Schwarz, *Amalfi*, s. 89-107). Trzecia część to przede wszystkim opis biskupów i arcybiskupów z XIII i XIV w.; U. Schwarz, *Chronicon Archiepiscorum Amalfitanorum*, s. 222-223.

²⁸ Ustępy dotyczące czasów późniejszych zostały wydane przez: H. Hoffmann, *Die Anfänge der Normannen in Süditalien*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken” 1969, t. 49, s. 95-144.

²⁹ Schwarz, *Amalfi*, s. 111-113.

³⁰ Schwarz, *Chronicon*, s. 195-197.

anno Dominicae incarnationis tricentesimo trigesimo nono. Venientes itaque ad partes Sclavoniae irruit in eos tempestas valida.

Et huc illus navibus dispersis duae solummodo naves ex eis naufragio periere, quarum homines cum uxoribus et familiis suis nudi et vacui evaserunt ac salvi facti sunt in loco, qui Ragusia appellatur. Ad quem statim cum pervenissent, rogaverunt habitatores loci illius dicentes: „Nos enim Romani pacifici sumus et valde saeva tempestas huc naufragos nos iactavit. Rogamus ergo vos humiliter: Concedite nobis aliquod huius terrae spatium, in quo vobiscum habitare possimus”. Quibus habitatores loci respondentes dixerunt placabiliter: „Parati sumus vos recipere. Ista enim provincia quamvis non sit ampla et delectabilis, sicut nobis esset opportuna, sufficiat vobis et nobis. Insuper solacia et expensae uxoribus et familiis vestris dabuntur sufficienter”. Qui hoc audito sumpserunt vires habitantes cum eis multis temporibus.

Igitur Ragusii Romanis invidentes, obliti promissionibus et delectationibus antiquis coeperunt eos opprimere et odio habere. Romani autem hoc perpendentes cogitaverunt dimittere Ragusiam per mare et alias invenire regiones. Qui caute ablatis navibus Ragusianorum ascenderunt in eas ipsi cum omnibus familiis et rebus eorum et navigantes ad partes Italiae applicuerunt ad locum, qui dicitur Melfium, ubi dimisso nomine Romanae gentis, quo prius nuncupabantur, iam non Romani, sed Melfitani appellati fuerunt. Ad quem locum cum pervenissent ignorantes, quo tenderent, manserunt ibi longo tempore. Italia vero cum opprimeretur diversarum gentium potestatibus locusque Melfi esset parvus et vilis, dicti Melfitani metuentes, ne subiugarentur dominationi praedictarum potestatum, deserentes Melfium pervenerunt usque Ebulum, quod est in partibus Salernitanae civitatis, ubi per aliquod tempus permanserunt. Quidam huc illuc discurrentes et explorantes pervenerunt usque ad montanae, ubi nunc Scala dicitur. Videntesque incolae loci illius homines ignotos et forma corporis honestos, sed honestiores eloquio, adinvicem admirati sunt multum dicentes eis: „Rogamus ergo vos diligenter, ut aliquantis diebus nobiscum hic maneatis”. Quod est factum, sed quia locus Ebuli non videbatur eis securus et tutus ad habitandum propter diversitatem gentium et dominorum, qui ibi morabantur et dominabantur, habebant propterea sollicitudinem visu pariter et auditu de inveniando aliquem tutum et securum locum atque a natura munitum. Propterea iidem Melfitani, qui Scalam usque pervenerunt, de loci situ perscrutabiliter inquirentes descenderunt ad vallem, quae ex parte occidentis subiacet monti, qui nunc Scala vocatur, perlustrantes usque ad plagam litoris. Cuius loci situs eis valde placuit propter sui securitatem et copiam duorum fluminum, quibus Scala circumvallatur.

Cum gaudio apud Ebulum remeaverunt ad suos renuntiantes eis omnia, quae viderant et invenerant. Quibus quia facile non crediderunt, ut possent effici certiores, quosdam prudentiores miserunt ex eis. Quibus euntibus et omnia circumspicientibus esse, sicut fuerat eis in veritate relatam, ad suos cum gaudio redeuntes dixerunt: „O Romani, invenimus loca munitissima contra omnes adversarios cum copiosis aquarum fluminibus”. Quorum assertioni credentes statim praeparato et disposito itinere cum uxoribus suis et aliis rebus et familiis eorum pervenerunt usque Scalam habitantes ibi.

Denique post longa tempora descenderunt de Scala ad vallem illam usque ad litus maris, quod ibi subiacet ex parte occidentis. Et in eo loco ipsi Melfitani inceperunt aedificare urbem ad exemplum aliarum civitatum appellantes eam Amalfiam et habitaverunt in ea usque ad tempus Sicardi principis Beneventi et Salerni. Nondum enim principatus Salerni divisus erat a principatu et dominatione principatus Beneventi³¹.

Przekład polski

W czasie, gdy za sprawą niebiańskiej wizji wielki imperator Konstantyn odbudował miasto Konstantynopol, zaczął zapraszać wszystkie rzymskie rody do nowego Rzymu, to jest Konstantynopola, który w pradawnych czasach nazywany był Bizancjum. Wtedy to wielu nobilów rzymskiego rodu pośpiesznie wyruszyło do Konstantynopola wraz z całym swoim dobytkiem i rodzinami, weszli na statki, opuszczając własne miasto. Gdy podążali do nowych miejsc zamieszkania, które imperator Konstantyn im przyrzekł, to wówczas ten imperator zmarł w Persji, w 339 roku³² od wcielenia Pańskiego. Przybywając do kraju słowiańskiego, natrafili na potężną burzę. Z tu i tam rozproszonych statków, zatonięły dwa [i] mężowie z żonami i rodzinami swoimi nadzy i pozbawieni wszystkiego wydostali się na brzeg, wychodząc bezpieczni z katastrofy morskiej w miejscu, które zwie się Ragusa. A kiedy przybyli do tego miejsca, zapytali mieszkańców, mówiąc: „My, Rzymianie jesteśmy pokojowo nastawieni i nadzwyczaj gwałtowna burza rzuciła aż tu, nas rozbitków. Pytamy więc was pokornie: czy użyczycie nam jakiegoś skrawka tej ziemi, na którym moglibyśmy zamieszkać razem z wami?” Mieszkańcy odpowiedzieli im, mówiąc z życzliwością: „Jesteśmy gotowi was przyjąć. Choć kraina ta nie jest duża i nadzwyczajna, była wszakże

³¹ U. Schwarz, *Amalfi*, s. 195-197.

³² W kronice widnieje błąd, który nie został zmieniony w edycji tekstu przez Urlicha Schwarza. Cesarz Konstantyn Wielki zmarł 22 maja 337 r. w Nikomedii, nie zaś w Persji; patrz: Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, red. i tłum. T. Wnętrzak, Kraków 2007, s. 241-242.

nam odpowiednia, to niech służy zarówno nam, jak i wam. Ponadto zostaną zapewnione wam odpowiednie wygody i środki utrzymania dla waszych żon i rodzin”. Słyszając to, nabrali siły, zamieszkując z nimi przez długi czas.

Z czasem jednak mieszkańcy Raguzy zazdrościwszy Rzymianom, zaczęli ich gnębić i nienawidzić, zapominając o obietnicach i dawnych decyzjach. Rzymianie zaś, starannie to przemyślawszy, zaplanowali opuścić Raguzę drogą morską, aby znaleźć inne miejsce. Ostrożnie zabrawszy statki Raguzanczyków, weszli na nie sami wraz ze swymi rodzinami i dobytkiem; popłynąwszy zaś ku Italii, przybyli do miejsca, które jest nazywane Melfium, gdzie porzuciwszy nazwę Rzymian, którą dawniej byli określani, już nie Rzymianami, lecz Melfitanami byli nazywani. Gdy przybyli do tego miejsca, całkiem nieświadomi, gdzie się znaleźli, przebywali tam przez długi czas. Kiedy Italia była uciskana siłą różnych plemion, Melfi było miejscem małym i lichym, Melfitanie obawiając się, aby nie zostać podporządkowanymi wspomnianym ludom, opuściwszy Melfi, przybyli aż do Ebulum, które jest częścią prowincji Salerno, gdzie przebywali przez pewien czas.

Niektórzy badając okolicę, dotarli aż do góry, która teraz jest nazywana Scala. A kiedy mieszkańcy tego miejsca zobaczyli nieznanych mężczyzn, wyróżniających się sylwetkami i szlachetnie mówiących, byli zaskoczeni i powiedzieli im: „Prosimy was mocno, abyście zostali z nami przez kilka dni”. Tak się stało, lecz te miejsce, Ebulum nie wydawało im się bezpieczne i dogodne do życia z powodu różnorodności mieszkańców i władców, którzy tam sprawowali władzę, dlatego widząc i słysząc obawy, [zdecydowali] że należy zająć się wyszukianiem jakiegoś pewnego i bezpiecznego miejsca, dobrze obwarowanego przez naturę. W związku z tym ci sami Melfitanie, którzy przybyli aż do Scali, starannie badając zastane miejsce, zeszli do doliny, która od strony zachodniej wznosi się ku górze, która teraz nazywana jest Scalą, przechodząc aż do zachodniego wybrzeża. Położenie tego miejsca bardzo im się spodobało przez jego bezpieczeństwo i obecność dwóch strumieni, które otaczają Scalę.

Gdy powrócili do swoich w Ebulum z radością powiadamiali ich o wszystkim co widzieli i odkryli. Ponieważ tamci nie mogli łatwo w to uwierzyć, aby można było ich utwierdzić, wysłali roztropniejszych spośród siebie. Gdy dotarli do tego miejsca i ocenili wszystko wokół, że prawdziwie było tak jak im opowiedziano, powróciwszy powiedzieli swoim z radością: „O Rzymianie, znaleźliśmy miejsce bezpieczne od wszystkich wrogów, z obfitującymi w wodę rzekami. Wierząc w ich zapewnienia, natychmiast przygotowano i wydano dyspozycje do podróży ze swoimi żonami, rodzinami i dobytkiem; przybywszy aż do Scali, zamieszkali tam.

W końcu po długim czasie zeszli ze Scali do tej doliny aż do brzegu morza, z którą tam sąsiaduje od strony zachodniej. I w tym miejscu owi Melfitanie rozpoczęli budowę miasta na wzór innych miast, nazywając je Amalfi. Zamieszkiwali w nim aż do czasów Sicarda³³ księcia Benewentu i Salerno. Bowiem nie była jeszcze oddzielona władza Salerno od księstwa i państwa książąt Benewentu.

Analiza mitu założycielskiego Amalfi

Co mówi nam mit o początkach Amalfi? Legenda przekazuje, że miasto zostało założone przez patrycjuszy rzymskich, którzy w czasie podróży nad Bosfor padli ofiarą sztormu w okolicach Raguzy. Mieszkając tam przez pewien czas, popadli w konflikt z miejscową ludnością, co stało się impulsem do wyruszenia w dalszą drogę. Wylądowali po drugiej stronie Adriatyku i dotarli do Melfi³⁴, które z powodu ataków barbarzyńskich chyliło się ku ruinie. Brak możliwości zapewnienia sobie bezpieczeństwa wymusił na nich dalszą wędrówkę na południe, do Ebulum. Także tutaj nie pozostali na długo. Poznając okolicę, natrafili na osadę o nazwie Scala, gdzie przychylni mieszkańcy zaproponowali im gościnę. Przed osiedleniem się, wysłano tam kolejnych zwiadowców, aby potwierdzili wiarygodność słów towarzyszy o znaczących walorach obronnych tego miejsca. Gdy tak się stało, zdecydowali o zamieszkaniu w tam wraz z rodzinami. Po pewnym czasie zeszli w dół doliny, w stronę wybrzeża i założyli tam miasto Amalfi.

Geograficzny przebieg wędrówki przyszłych Amalfitan przedstawiony w legendzie może zawierać pewne prawdziwe aspekty. Sama opowieść opiera się na archetypie „szczęśliwej katastrofy” oraz nawiązuje do tułaczki Eneasza. Zastanawiający jest brak odniesień religijnych, który może potwierdzać, że inspiracją do powstania tej opowieści były toposy antyczne.

Pojawiająca się w legendzie narracja, nasuwa kilka pytań. Po pierwsze, z jakiego miejsca w Italii pochodzili założyciele nowego miasta? Czy byli mieszkańcami Rzymu? Jeśli zamieszkiwali stolicę Cesarstwa, to dlaczego znaleźli się w okolicach Raguzy? Tradycyjny port morski obsługujący Rzym znajdował się początkowo w Ostii, od czasów Trajana natomiast w Portus³⁵. Jeśli wyruszyliby właśnie z niego, płynąc wzdłuż linii wybrzeża na południe, a później na wschód,

³³ Książę Benewentu od 832 do 839 r. W 838 r. zdobył Amalfi, deportując część mieszkańców do Salerno, skąd zbiegli w następnym roku; *Chronicon Salernitanum*, ed. U. Westerberg, s. 66-75.

³⁴ Giuseppe Gargano twierdzi, iż nazwa Amalfi wywodzi się właśnie od Melfi; G. Gargano, *La città davanti al mare. Aree urbane e storie sommerse di Amalfi nel Medioevo*. Amalfi 1992, s. 21.

³⁵ S. Keat, M. Millett, L. Paroli, K. Strutt, *The Isola Sacra Survey: Ostia, Portus and the port system of Imperial Rome*, Cambridge 2020, s. 1.

opływaliby brzeg Italii, przekraczając cieśninę Otranto, która znajduje się około 275 km w linii prostej od Raguzy. Być może znalezienie się w tym miejscu należałoby tłumaczyć sztormem, który zmusił część statków do odłączenia się od flotylli płynącej do nowo założonego Konstantynopola. Jednak ze względu na geograficzny przebieg takiej podróży hipoteza ta wydaje się mało wiarygodna i należy poszukać innego wytłumaczenia. Patrycjusze rzymscy nie musieli zamieszkiwać samego miasta, aby móc być tak nazywanymi³⁶. Byli zobligowani jedynie do posiadania nieruchomości w mieście. W czasach Konstantyna Wielkiego, kiedy rozgrywa się akcja mitu, tytuł patrycjusza nabrał funkcji administracyjnej, tzn. stał się tytułem honorowym dla wyższego stanu urzędniczego³⁷. Od tego momentu obserwujemy jego dewaluację poprzez liczne nadania, co jest najlepiej widoczne za rządów Justyniana³⁸.

Utożsamienie rzymskich patrycjuszy z wyższymi cesarskimi urzędnikami, którzy z rozkazu cesarza³⁹ płynęli z zagrożonego najazdami barbarzyńców Półwyspu Apenińskiego do nowo budowanego miasta, daje nam możliwość wyprowadzenia ich wędrówki z Italii, z jakiegoś portu położonego w północnej lub północno-zachodniej części Adriatyku, być może nawet z Hadrii⁴⁰. Przyjęcie takiego założenia tłumaczy ich znalezienie się w okolicach Raguzy i późniejsze przepłynięcie do Italii.

Drugą kluczową kwestią jest możliwa data założenia Amalfi. Nowożytny badacz historii Amalfi Matteo Camera w swojej pracy⁴¹ datował to wydarzenie zgodnie z tekstem *Kroniki* na 339 r. Czy jest to data możliwa do obrony? Na podstawie *Kroniki* możemy założyć, że podróż patrycjuszy musiała rozpocząć się jeszcze za życia Konstantyna Wielkiego, tj. przed 22 maja 337 r. Śmierć imperatora być może daje nam odpowiedź na kolejne pytanie: dlaczego patrycjusze po dojściu do pełni sił w Raguzie zamiast do Konstantynopola popłynęli na wybrzeże italskie? Najwidoczniej informacja o odejściu cesarza ze świata

³⁶ G. Alföldy, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, Poznań 2003, s. 69.

³⁷ Ibidem, s. 366.

³⁸ J. Prostko-Prostyński, *Utræque Res Publicæ. The Emperor Anastasius I's Gothic Policy (491-518)*, Poznań 2019, s. 140-145.

³⁹ Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, s. 29-30.

⁴⁰ Port założony jeszcze przez Etrusków, później wraz z otaczającymi go obszarami został skolonizowany przez Greków; A Rondina, *Adria. La città, le sue vie, la sua storia*, Adria 2009, s. 303.

⁴¹ M. Camera, *Istoria Della Citta e Costiera Di Amalfi*, Napoli 1836, s. 10. Jeszcze wcześniejsza praca z 1724 r. pt. *Istoria dell'antica Repubblica d'Amalfi* autorstwa Francesco Pensa przedstawia taką samą datę założenia miasta.

żywych musiała nadejść, gdy rozbitkowie przebywali właśnie w Raguzie. To mogłoby tłumaczyć także zmianę nastrojów wśród lokalnych mieszkańców i niepewność podróżników co do dalszych losów nowo zakładanej osady.

W każdym z wymienionych miejsc patrycjusze wraz ze swoimi rodzinami musieli przebywać przez pewien czas. W Melfi najpewniej znajdowali się przez dłuższy okres, gdyż od czasu pobytu w tej miejscowości byli nazywani Melfitanami. Warto pamiętać, że podróżowanie w większym gronie wraz z całym dobytkiem czyniłby tę podróż jeszcze żmudniejszą. Musimy pamiętać, że zimą pora nigdy nie służyła podróżom morskimi, jak i śródlądowym. Dochodzą do tego uwarunkowania geograficzne terenu Italii, który w głębi półwyspu jest górzysty i trudny do przebycia. Dodatkowo ów eksplorator, który miał trafić z Ebulum do Scali, mógł znaleźć się tam niekorzystną porą dla górskich wędrówek i zostałby zmuszonym do pozostania tam przez dłuższą chwilę. Łatwo więc po powierzchniowym zagłębieniu się w trasę wędrówki odrzucić proponowany przez Camere rok 339, jako możliwą datę założenia miasta.

Warto także pochylić się nad tym, dlaczego Ragusa jest przedstawiona negatywnie. Lokalizacja dzisiejszego miasta nie pokrywa się z tą, która wynika z opisu zawartego w micie⁴². Jak wiemy z informacji podanych przez Konstantyna Porfirogenetę⁴³, w VII w. mieszkańcy miasta przenieśli się na wyspę o nazwie Lausa, uciekając przed najazdem Słowian i Awarów⁴⁴. Jeśli mit jest echem rzeczywistych wydarzeń opis Raguzy może dotyczyć osady na stałym lądzie, przed zmianą jej lokalizacji⁴⁵.

Ciekawą kwestią jest także odmienna reakcja mieszkańców Scali aniżeli Ragusańczyków na przybycie protoplastów Amalfi w celu osiedlenia się tam. Scala do dnia dzisiejszego jest niewielką miejscowością położoną w górach, do której dostęp nie jest najłatwiejszy. Jej mieszkańcy mogli wyjść z założenia, że powiększenie liczby ludności miasta o nowo przybyłych, wzmocni obronność

⁴² Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, s. 123-129.

⁴³ Podaje pochodzenie jego rzymskiej nazwy jako Lausiaioi, tj. ci, którzy mają swoje miejsce na klifie. Z biegiem czasu nazwa ta uległa zepsuciu i zaczęła funkcjonować jako Rausaioi, Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, s. 134.

⁴⁴ Znajduje się 15 km na północ od starej lokalizacji. Potwierdza to Tibor Živković, który wskazuje na założenie Raguzy przed najazdem Słowian, chociaż później niż czas akcji mitu; T. Živković, *On the Foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts*, „Исторически часопис” 2007, t. 54, s. 10.

⁴⁵ Dzisiaj pod nazwą Cavtat.

i pozwoli na rozwój w przyszłości. Jeśli przybysze zostali tam pewien czas, możemy założyć, że wyruszyli dalej o sprzyjającej porze, gdy mogli bezpiecznie zejść w dół doliny i założyć Amalfi.

Oczywistym jest, że nie uzyskamy pełnych odpowiedzi na wszystkie zadane pytania, jednak możemy wskazać na prawdopodobieństwo zdarzeń i częściowo wydedukować przyczyny i okoliczności powstania Amalfi.

Poza tą wersją mitu znanych nam jest jeszcze kilka innych jej wariantów⁴⁶. Zgodnie z jednym z nich założycielami miasta mieli być żołnierze z cesarskiej floty, którzy płynęli z Rzymu do Konstantynopola. Podczas sztormu ich okręty uległy rozbięciu o pobliskie skały. Kilku z nich przeżyło tę tragedię i założyło osadę. We wszystkich legendach wspólnym czynnikiem jest rzymskie pochodzenie protoplastów Amalfi.

Sama trasa tej podróży jest symboliczna, gdyż łączy w sobie kierunek rzymsko-grecki. Z jednej strony Półwysep Apeniński, kolebka Imperium Romanum, z drugiej nowa stolica Konstantynopol, symbol potęgi i bogactwa, najważniejszy ośrodek kultury greckiej. Mit o początkach Amalfi musiał być dobrze znany w średniowieczu.

Podsumowanie

Opowieść o pochodzeniu mieszkańców Amalfi była głęboko zakorzeniona w lokalnej narracji historycznej. Innym i wcześniejszym przejawem tej samej narracji jest wzmianka w *Kronice salernitańskiej*⁴⁷ o autentycznym liście⁴⁸ Ludwika II do Bazylego I z 871 r., w którym została przedstawiona kwestia rzymskiego pochodzenia Amalfitan⁴⁹ w ramach sporu o tytuł cesarski⁵⁰. Podkreślenie celu podróży patrycjuszki, a także chronologii wydarzeń służyło zaakcentowaniu wspólnych przodków z mieszkańcami Konstantynopola – arystokraci zostali wezwani na rozkaz Konstantyna z Rzymu, a założyciele Amalfi, nie z własnej woli, nie dotarli do nowej stolicy cesarstwa. Podkreśla to wysoki status

⁴⁶ Schwarz podają w tym miejscu edycję autorstwa Bolvit'ego, Muratori'ego, Pelliccia, Chioccarelli'ego, Confortusa de Vivo. Powołuje się na Camere, który jednak w swojej pracy rzadko stosował system przypisów i nie wskazał, z której kopii miał pochodzić ten wariant; U. Schwarz, *Amalfi*, s. 7; M. Camera, *Istoria*, s. 10-11.

⁴⁷ U. Westerberg, *Chronicon*, s. 89.

⁴⁸ MGH, Epp. 7, red. W. Henze, Berolini 1928, s. 385-394.

⁴⁹ *Romam quippe beatorum Petri et Pauli iuris reliquid*; U. Westerberg, *Chronicon*, s. 88.

⁵⁰ Dokładnie temat tego sporu rozwija i bada Jakub Kujawiński (*Strategie budowania tożsamości zbiorowych wśród Longobardów z Italii południowej, VIII-XI w.*, Poznań 2006, s. 127-129).

przodków Amalfitan, równy pochodzeniu senatorskich rodów Konstantynopola, a także legitymizuje przywiązanie społeczności amalfitańskiej do władzy cesarskiej w Bizancjum⁵¹. Stolica cesarska stanowiła punkt docelowy w złożonym procesie handlowym dla kupców znad Zatoki Salernitańskiej⁵².

Nawet, jeśli bezpośrednia władza *basileusa* nie sięgała już w X w. do Kampanii, to i tak cieszył się on tam olbrzymim autorytetem⁵³. Amalfi zostało wymienione w dziele cesarza Konstantyna Porfirogenety⁵⁴ jako jedno z italskich miast będących od zawsze częścią Cesarstwa. Dlatego nie może dziwić, że tytuły dworskie⁵⁵, którymi nagradzał wiernych i lojalnych wobec Imperium duksów i lokalnych możnych, stanowiły o wysokiej pozycji ich rodów jeszcze długo po wygaśnięciu cesarskich wpływów politycznych w południowej części Półwyspu Apenińskiego⁵⁶. Nie inaczej było z Amalfi, którego przywódcy w IX i X w. ściśle współpracowali z Cesarstwem nie tylko na polu handlowym, ale także wspomagając je swoją flotą w militarnych akcjach, które miały miejsce m.in. na Bliskim Wschodzie⁵⁷.

Mit o powstaniu Amalfi dokumentował mieszkańcom miasta prawo do przynależności do cesarskiej wspólnoty.

Bibliografia

- Alföldy G., *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, Poznań 2003.
- Berza M., *Amalfi preducale*, „Ephemeris Dacoromana: annuario della Scuola Romana di Roma” 1938, t. VIII.
- Cahen C., *Le commerce d'Amalfi dans le Proche-Orient musulman avant et après la Croisade*, Paris 1977.
- Camera M., *Istoria Della Citta e Costiera Di Amalfi*, Napoli 1836.
- Citarella A.O., *Patterns in Medieval Trade: The Commerce of Amalfi Before the Crusades*, „The Journal of Economic History” 1968, t. 28.

⁵¹ U. Schwarz, *Amalfi*, s. 115-116.

⁵² A.O. Citarella, *Patterns in Medieval Trades*, s. 531-555.

⁵³ U. Schwarz, *Amalfi*, s. 116.

⁵⁴ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando imperio*, s. 113-114.

⁵⁵ G.G. Stavros, *I titoli bizantini dell'amalfitano Pantaleone de Comite Maurone*, „Rassegna Del Centro di Cultura e Storia Amalfitana” 2013, t. XXIII, s. 9-32.

⁵⁶ P. Natella, *Fundūq. Repertorio dei fondaci amalfitani d'Oltremare*, Amalfi 2014, s. 23.

⁵⁷ C. Cahen, *Le commerce d'Amalfi dans le Proche-Orient musulman avant et après la Croisade*, Paris 1977, s. 291-301.

Citarella A.O., Rec.: *Amalfi im frühen Mittelalter* by Ulrich Schwarz, „Speculum” 1980, t. 55, z. 3.

Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, Wasington 1967.

Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstancyntyna*, red. i tłum. T. Wnętrzak, Kraków 2007.

Gargano G., *La città davanti al mare. Aree urbane e storie sommerse di Amalfi nel Medioevo*, Amalfi 1992.

Hoffmann H., *Die Anfänge der Normannen in Süditalien*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken” 1969, t. 49.

Hofmeister A., *Zur Geschichte Amalfis in der byzantinischen Zeit*, „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher” 1920, t. 1.

Keat S., Millett M., Paroli L., Strutt K., *The Isola Sacra Survey: Ostia, Portus and the port system of Imperial Rome*, Cambridge 2020.

Kujawiński J., *Strategie budowania tożsamości zbiorowych wśród Longobardów z Italii południowej, VIII-XI w.*, Poznań 2006.

Mazzoleni J., *Le Pergamene degli Archivi Vescovili di Amalfi e Ravello – Conclusioni*, Salerno 1981.

Muratori L.A., *Antiquitates italicæ mediæ ævi*, 1, Mediolani 1738.

Natella P., *Fundūq. Repertorio dei fondaci amalfitani d’Oltremare*, Amalfi 2014.

Palmieri S., *Le pergamene amalfitane della Società Napoletana di Storia Patria*, Amalfi 1988.

Pensa F., *Istoria dell’antica Repubblica d’Amalfi*, Napoli 1724.

Pontieri E., *La crisi di Amalfi medioevale*, „Archivio storico per le province napoletane” 1934, t. 20.

Prostko-Prostyński J., *Utraque Res Publicæ. The Emperor Anastasius I’s Gothic Policy (491-518)*, Poznań 2019.

Rondina A., *Adria. La città, le sue vie, la sua storia*, Adria 2009.

Sancti Gregorii Magni Registrum Epistularum Libri I-VI, red. D. Norberg, (Corpus Christianorum I), 1982, VI 23.

Schipa M., La cronaca amalfitana, Salerno 1882.

Schwarz U., *Amalfi im Frühen Mittelalter (9.-11. Jahrhundert). Untersuchungen zur Amalfitaner Überlieferung*, (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts 49), Tübingen 1978.

Schwarz U., *Regesta Amalfitana. Die älteren Urkunden Amalfis in ihrer Überlieferung*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken” 1978, t. 58.

Stavros G.G., *I titoli bizantini dell’amalfitano Pantaleone de Comite Maurone*, „Rassegna Del Centro di Cultura e Storia Amalfitana” 2013, t. XXIII.

Ughelli F., *Italia sacra*, vol. 7, Romæ 1662.

Westerberg U, *Chronicon Salernitanum. A Critical Edition with studies on literary and Historical Sources and on Language*, (Studia Latina Stockholmiensia III), Stockholm 1956.

Živković T., *On the Foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts*, „Историјски часопис” 2007, т. 54.